

Valeriu Papahagi, în centrifuga istoriei

EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI
2024

CUPRINS

Prefață.....	5
Tatăl.....	11
La Constantinopol.....	24
Viața de elev.....	27
Primul articol. Vălenii de Munte.....	30
Viața de student.....	33
Valeriu și Tache.....	39
Veneția.....	45
Correspondența Iorga-Papahagi.....	50
O scrisoare pierdută.....	55
Fontenay-aux-Roses.....	58
Teza de doctorat.....	61
Cum a învățat Valeriu limba spaniolă?.....	67
Carierea didactică.....	70
Episodul „Rânduiala”.....	78
Unchiul legionar.....	83
Societatea de Cultură Macedo-Română.....	86
În Spania.....	92
Mama.....	97
Catedra de limba și literatura spaniolă.	
Farsa lui Valeriu.....	104
Rozelor 13. Emil-George Papahagi.....	108
Încercarea de acomodare cu regimul.....	112
Sub lupa organelor de urmărire.....	114
Strategii de apărare.....	118
Gheorghe Mușu.....	122
Academia Ronsard.....	124
Profesor la liceul Mihai Viteazul.....	126
Elevii, discipolii.....	128

Profesor de spaniolă la Universitatea populară

de la Dalles.....	132
Întâlnirea mea cu Valeriu	136
Din nou interesat de lumea aromână.....	138
Marea istorie a aromânilor.....	145
Moartea/Finalul	153

Anexe

Aromânii și rolul lor economic în trecut.....	157
Nicolae Iorga.....	195
Din amintirile unui fost elev al liceului „Mihai Viteazul”	199
Autobiografie.....	203
Notă a Serviciului Cadre.....	208
Plan de recrutare.	211
Publicații ale lui Valeriu Papahagi	213
Fotografii	218

TATĂL

Tatăl lui Valeriu Papahagi, Nicolae, s-a născut la Avdela, în 1868. A fost primul din familia sa care a urmat cariera didactică. Ulterior, doi frați ai săi au ales aceeași profesie: Dimitrachi (învățător la Avdela) și Gheorghe (profesor de turcă și franceză; străbunicul lui Adrian Papahagi). Tatăl lui Nicolae, Anastase, era proprietar de oi. Iarna foarte friguroasă a anului 1877 i-a afectat serios turmele și acest fapt l-a convins pe Anastase să-și îndrume copiii spre o carieră intelectuală.

În perioada în care era elev al liceului românesc din Bitolia, Nicolae a fost fascinat de profesorul său de limba franceză, preotul Jean-Claude Faveyrial. Influența a fost atât de mare, încât Nicolae a decis să se convertească la catolicism și să se facă preot. Împotrivirea fermă a familiei a fost cea care l-a oprit din acest drum¹.

¹ „Lecțiile de limbă și literatură franceză ale lui Faveyrial erau fascinante. Tatăl meu, care a fost cel mai bun elev al lui, a ajuns să stăpânească atât de bine franceza încât a publicat, mai târziu, în această limbă, revista *Le Courrier des Balkans* (1904-1911) și cartea *Les Roumains de Turquie* (1905), prin care opinia publică europeană era informată asupra problemei aromânești. Sub influența lui Faveyrial, tatăl meu a vrut să se convertească la catolicism, să plece la studii în Franța și să îmbrace haina preotească. Numai opoziția familiei l-a împiedicat să-și realizeze acest plan.” Valeriu Papahagi, *Relațiile dintre aromâni și dacoromâni în trecut*, Editura Cartex, 2021, p. 316.

După absolvirea liceului, Nicolae Papahagi a lucrat ca profesor în rețeaua de școli românești din Turcia, pentru uzul aromânilor. A profesat la Bitolia, Crușova, Grebena, Ianina și Mețova. A predat limba greacă, limba franceză, istoria și geografia.

În perioada în care a profesat la Crușova, s-a căsătorit cu Magdalena (Ducia) Petrașincu (1879-1953), fiica unuia dintre cei mai importanți lideri pro-români ai aromânilor din Crușova, Nicolae Petrașincu.

În primăvara lui 1901, s-a hotărât desființarea unor școli din Turcia, precum și disponibilizarea unui număr de 85 de profesori și învățători. Aceste măsuri veneau în urma unor probleme financiare ale statului român, cauzate de criza agricolă. Corpul profesoral din Școlile românești se întrunește și decide constituirea unei delegații formate din cinci persoane, care să protesteze în fața autorităților de la București și să le prezinte doleanțele (se anunța și o grevă). Delegația era formată din Nicolae Batzaria, Constantin Cosmescu (acesta a rămas la Bitolia pentru a ține legătura între delegație și corpul profesoral din Turcia), Nicolae Papahagi, Pericle Papahagi și Nuși Tulliu. Nicolae Papahagi a relatat aceste evenimente în cartea sa *La question macédonienne* (București, 1901). Nicolae demisionase de la Școala comercială din Crușova (închisă de statul român în iulie 1901). Ministrul Haret l-a acuzat pe N. Papahagi că, în cele două luni în care a stat la Crușova (la socrul său), acesta ar fi pregătit greva de la începutul anului școlar 1901/1902.

Delegația celor patru aromâni a avut o întrevvedere tensionată cu Spiru Haret și a fost primită ulterior în audiență de regele Carol I. În vreme ce N. Papahagi demisionase, ceilalți membri ai delegației au fost destituiți din funcțiile lor de Spiru Haret (ulterior, au fost reintegrați în sistemul de învățământ). În timp, Spiru

Haret se va convinge de buna credință a delegaților. L-a și încurajat pe N. Papahagi să scrie, în limba franceză, o carte despre situația aromânilor din Turcia. Această lucrare va apărea în anul 1905: *Les Roumains de Turquie*. Scopul ei era lămurirea opiniei publice europene asupra problemei macedoromâne.

În data de 1 aprilie 1905, Nicolae Papahagi este numit director al Institutului român din Constantinopol. Iată cum descrie Alexandru Lahovary acest episod:

Într'adevăr, era deprinderea ca după isprăvirea liceului din Monastir ori a școalei superioare de comerț din Salonic, tinerii noștri conaționali, să plece la București spre a-și desăvârși studiile superioare, într'una din universitățile noastre. După obținerea diplomelor, profitând de facilitățile acordate de legi celor ce voiau să se împământenească la noi, acești tineri rămâneau definitiv în România, unii din ei obțineau posturi în administrațiune, în magistratură sau în învățământ, alții îmbrățișau cariere liberale. În felul acesta, sacrificiile făcute de aproape 50 de ani de Statul Român pentru instrucția lor, erau aproape zadarnice și pierdute pentru propășirea propagandei noastre naționale în Turcia. În vederea de a îndrepta această situațiune, trebuia ca tinerii Aromâni să fie îndemnați să urmărească o carieră la ei acasă; lucrul nu era realizabil însă decât în măsura în care li s-ar fi dat și puțința de a urma studii superioare la Universitatea din Constantinopol. În acest scop, am obținut autorizarea guvernului nostru de a înființa pentru ei un cămin universitar pe care l-am instalat și l-am mobilat confortabil într-o casă încăpătoare din Pera și l-am pus sub conducerea unui tânăr învățat, Nicolae Papahagi. În același timp, tot după stăruința mea, o iradea a Sultanului acorda 12 burse de studii la liceul Imperial din Galata Serai, unor copii aleși din familiile notabile macedo-române locuind în vilaietele Ianina, Monastir și Salonic; autoritățile turcești au avut grije de a îndruma spre Constantinopol pe acești bursieri, care,

după absolvirea liceului, puteau beneficia de ospitalitatea internatului nostru universitar².

În perioada în care a stat la Constantinopol, Nicolae Papahagi s-a implicat semnificativ în activitatea ziarului *Le Courrier des Balkans* (1904-1911), publicație care avea drept scop prezentarea chestiunii aromâne într-o limbă de circulație internațională. Ziarul avea opt pagini și era redactat integral în limba franceză. Pe prima pagină regăsim următoarele informații: publicația apare sub egida Societății de Cultură Macedo-Română, Nicolae Papahagi era redactorul șef iar sediul redacției și administrația erau la București (strada Arcului nr. 14). Primul număr a apărut în data de 23 mai/5 iunie 1904 și a fost redactat aproape integral de Nicolae Papahagi (doar un articol despre starea economică a aromânilor este semnat de o altă persoană, Atanase Diamandi). În articolul *Notre Programme* se scrie:

Après un sommeil léthargique nous nous sommes réveillés plus tenace que jamais, conscients enfin de notre droit de vivre, de notre propre vie, comme nation à part, à l'égal des autres nationalités qui vivent sous l'égide de S.M. le Sultan, émancipés de la tutelle oppressive que le clergé grec exerce sur nous par l'école et l'église³.

² Al. Em. Lahovary, „Amintiri Diplomatice Constantinopol (1902-1906)”, *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 9, 1935, pp. 550-569. Fragmentul citat este la paginile 560-561. În 2009, a apărut la Editura Institutului European (în cadrul unei serii intitulată *Memorialistică diplomatică*) cartea lui Alexandru Em. Lahovary *Amintiri diplomatice*. Fragmentul citat apare în această ediție la pagina 30.

³ „După un somn letargic, ne-am trezit mai tenaci ca niciodată, conștienți în cele din urmă de dreptul nostru de a trăi, de propria noastră viață, ca națiune aparte, la fel ca celelalte naționalități care trăiesc sub ocrotirea Maiestății Sale, Sultanul, emancipați de tutela opresivă pe care clerul grec o exercită asupra noastră prin școală și biserică.”

În timp ce Nicolae era la Constantinopol, soția sa, Magdalena, era la Crușova și aștepta nașterea primului copil al familiei.

Valeriu Papahagi s-a născut la Crușova, la cumpăna dintre ani: 31 ianuarie 1905. În acte, data nașterii lui Valeriu este 13 ianuarie 1906, după noul calendar. Nu avem informații despre data la care își serba Valeriu Papahagi ziua de naștere. Pe crucea lui Valeriu de la cimitirul *Reînvierea*, este trecut 1905 ca an al nașterii sale.

Nașul de botez al lui Valeriu Papahagi a fost învățătorul și poetul Tașcu Iliescu. Botezul s-a oficiat de preotul Sotir, în biserica Sfântul Ioan Botezătorul din Crușova. După obiceiurile aromâne, numele lui Valeriu ar fi trebuit să fie Nicolae (fiindcă ambii bunici purtau acest nume). Nu știm cine a ales acest nume. Avem mărturia lui Marian Papahagi despre perplexitatea lui Valeriu în fața numelui său: „El a fost toată viața uluit de faptul că se numea Valeriu.”⁴

Tașcu Iliescu l-a cunoscut pe doctorul Mihail Gheorghiad Obedenaru la Constantinopol, pe când acesta lucra ca secretar în Legația României. Obedenaru l-a luat sub aripa sa pe Tașcu Iliescu. *Textele macedoromâne* ale lui Obedenaru⁵ sunt culese, de fapt, de Tașcu Iliescu. Acesta îl va urma pe Obedenaru și la Roma. Experiența vieții sale va fi vizita lui Tașcu Iliescu la Montpellier, în 1882⁶. Obedenaru a avut ideea ca balada *Escriveta* să fie

⁴ „Infernul, purgatoriul și paradisul culturii”, interviu cu Marian Papahagi, în revista *Orizont*, nr. 8/1998, p. 5.

⁵ Publicate postum, în 1891 (Obedenaru a murit în 1885).

⁶ Cu prilejul premierii lui Vasile Alecsandri, care câștigase concursul cu tema *Cântecul latinității*, din 1878 (Alecsandri nu putuse veni la Montpellier în 1878 din cauza unor probleme de sănătate, dar a venit patru ani mai târziu pentru a primi premiul). Tașcu Iliescu l-a însoțit acolo pe M.G. Obedenaru, care se aflase în juriul competiției din 1878.

tradusă în aromână și l-a însărcinat pe Iliescu cu acest lucru. Traducerea în aromână a lui Iliescu a apărut în două ediții (în 1882 și 1883). Alphonse Roque-Ferrier a scris în revista *Revue des langues romanes* studiul „La poésie populaire de l'Escriveta en provençal, en languedocien et en macédo-roumain”, în care dă detalii despre această traducere. Tașcu Iliescu primea regulat la Crușova *Revue des langues romanes*, revista care era editată la Montpellier. Prin preocupările sale viitoare de romanistică, Valeriu și-a onorat tatăl (Nicolae Papahagi) și nașul (Tașcu Iliescu).

Nicolae Papahagi și-a adus familia la Constantinopol. Acolo s-a născut al doilea său fiu, Emil-George, în data de 5/18 septembrie 1907.

Un alt eveniment important al șederii lui Nicolae Papahagi la Constantinopol este venirea unei delegații aromâne în capitala otomană, cu scopul de a negocia cu Patriarhul obținerea unor drepturi pentru aromâni. Decizia acestei acțiuni fusese luată la Congresul cadrelor didactice din iulie 1910 (congres ținut la Bitolia). Cei mai mulți delegați au plecat din Bitolia în ziua de 14 februarie 1911 și au ajuns la Constantinopol în data de 17 februarie. Nicolae Papahagi (împreună cu studenții institutului universitar din localitate) i-a așteptat pe delegați la gară. În 18 februarie 1911, delegația a fost primită de Nicolae Batzaria, senator în Parlamentul Otoman. Nicolae Papahagi va fi inclus în această delegație ca reprezentant al zonei Ianina. Ceilalți delegați erau: N. Batzaria, F. Mișea (deputat), M. Bendu (Crușova), Gachi Papa (Avdela), D. Cicma (Turia), Cr. Lambriu (Salonic), D. Pițalescu (Gopeși), D. Badralexi (Veria), Tașula Zega, Iancu Ghiță (Giumaiaua de Sus), V. Cianescu (Nevesca),

I. Rizescu (Băiașu)⁷. Vom reda mai jos cererile acestei delegații:

Drept bază a cererilor lor, Românii ortodoxi din împărăția Otomană, doresc de a face cât mai strânse și indisolubile legăturile lor cu Marea Biserică, ai cărei fii supuși și devotați voiesc a rămânea pentru totdeauna. Din acest principiu rezultă, că Românii nu voesc altceva, decât a se bucura din partea Bisericii Mame, de aceiași afecțiune și de aceiași sollicitudine în nevoile lor spirituale, de cari se bucură și toți ceilalți fii spirituali ai ei, fără nici o deosebire. Pentru a se ajunge la acest scop, pe cât de plăcut lui D-zeu, pe atât de creștinesc, ei socotesc nimerite și solicită următoarele:

1) Să se emită o enciclică patriarhală, prin care să se aducă la cunoștința tuturor mitropoliților și episcopilor Tronului Ecumenic, precum și tuturor creștinilor ortodoxi din împărăție, că întrebuintarea limbei române, în exercitarea datoriilor creștinești, adică în săvârșirea slujbei, a ceremoniilor religioase și în genere a oricărui act religios, nu e câtuși de puțin contrară dogmelor și canoanelor Bisericii Ortodoxe de răsărit.

2) Să se ridice caterisirea tuturor preoților, cari actualmente slujesc românește în biserici și paraclisuri românești, iar Biserica Mamă să-i primească în sânul ei, în aceiași calitate și cu aceleași grade și drepturi, pe cari le aveau înainte.

3) Să fie invitați metropoliții și episcopii a hirotonisi cu dragă inimă popi, pe candidații propuși de poporațiunea ortodoxă românească și cari sunt destinați a sluji românește în bisericile, paraclisurile și parohiile românești, cu limba de slujbă cea românească. Metropoliții și episcopii să fie de asemenea invitați a sfinți bisericile, pe cari le au deja Românii, precum și pe cele ce-și vor zidi în viitor, a sluji într'ânsele, a vizita orice locaș sfânt al lor, precum și localitățile românești și a sfinți și a lumina turma ortodoxă dintr'ânsele.

⁷ *Neamul Românesc*, 1 martie 1911, p. 397.

- 4) În eparhiile în cari numărul populațiunei românești este oare cum însemnat, să fie numiți din partea patriarhului ecumenic, ajutori episcopi, cunoscând limba română și având însărcinarea de a expedia afacerile bisericești și de a vedea de nevoile spirituale ale populațiunei românești.
- 5) Elevii români să fie admiși în seminariile inferioare și superioare ale patriarhatului ecumenic, iar după ce își vor isprăvi studiile, gradele ierarhiei bisericești să fie accesibile și pentru dânșii ca și pentru oricare absolvent al acestor seminare, după regulamentele în vigoare. Românii ortodoxi precum și clerul lor își iau bucuros, față de marea biserică a lui Hristos, precum și față de clerul ei superior, toate îndatoririle creștinești și cano-nice, pe cari le au toți ceilalți ortodoxi din împărăție⁸.

Misiunea delegației aromâne s-a încheiat cu un eșec. Patriarhul și Sinodul au refuzat cererile aromânilor. La sfârșitul lunii aprilie 1911, delegația aromână a înaintat Porții un protest față de acțiunile Patriarhului, de a nu „permite oficierea în limba românească a liturghiei, în bisericile românești”⁹.

Apogeul acțiunilor militante, în favoarea aromânilor, întreprinse de Nicolae Papahagi, a fost atins în anul 1913. O delegație a Societății de Cultură Macedo-Română, compusă din George Murnu¹⁰, Iuliu Valaori¹¹ și Nicolae Papahagi, vizitează, în

⁸ Reprodus din *Gazeta Transilvaniei*, 1/14 aprilie 1911, articolul „Lupta Românilor Macedoneni” (pagina 1).

⁹ „Memoriul Aromânilor”, *Universul*, 25 aprilie 1911.

¹⁰ George Murnu (1868-1957) a fost arheolog, istoric, traducător și poet. George Murnu a tipărit în 1913 cartea sa *Istoria Românilor din Pind* (prefața este semnată la 20 noiembrie 1912). Probabil că Murnu a dorit să facă mai bine cunoscută populația aromână publicului românesc, folosind circumstanțele războaielor balcanice.

¹¹ Iuliu Valaori (1867-1936) a fost cadru universitar, expert în limbi clasice. A fost secretar general la Ministerul Instrucțiunii în toate guvernele liberale din perioada 1918-1936.

intervalul 22 februarie – 27 aprilie 1913, Budapesta, Viena, Paris, Londra, Berlin și Roma, cu scopul de a sensibiliza diplomația europeană asupra chestiunii aromâne. Cei trei delegați erau de aceeași vârstă și stăpâneau bine mai multe limbi străine. Era maximum de reprezentare intelectuală ce se putea realiza în acel moment.

Murnu și Valaori erau membri, din 1911, ai unei comisii permanente aromâne pe lângă Ministerul Afacerilor Externe din București. Nicolae Papahagi este prezentat în presa timpului ca fiind șeful delegației. Acest fapt poate părea surprinzător. Nicolae Papahagi reprezenta în acest turneu european și „Comitetul pentru apărarea intereselor populațiilor musulmană, israelită și cuțovlahă din Macedonia”, înființat la Constantinopol, în februarie 1913. Papahagi a contrasemnat un memoriu adresat de acest Comitet Amabasadei austriece din Constantinopol, memoriu care cerea crearea unei Macedonii autonome¹².

Guvernul român a finanțat acest turneu european al delegației aromâne. Acest fapt apare explicit într-o însemnare a lui Titu Maiorescu din 4/17 februarie 1913: „La 10³/₄–12 ¹/₄ la Externe, Dr. Leonte¹³, căruia îi dau din cheltuielile diplomatice 6000 lei (și Take Ionescu dă 6000 de la Interne), pentru ca 3 Macedoneni (Papahagi de la Constantinopol, Valaori și Murnu) să explice la Viena, Paris, Berlin, Londra,

¹² Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 110, nota 67. Peyfuss menționează că o delegație a acestui comitet a trecut prin Viena și Londra, unde a cerut independența Salonicului și a hinterlandului său.

¹³ A. Leonte era președintele Societății de Cultură Macedo-Română.